

De Vondelkerk

De cultuurhistorische achtergrond en geschiedenis

door Lydia Lansink

'Vandaar haar bijzondere godsvrucht tot dat allerheiligste Hart, hare Communies van elken Vrijdag en dan te Amsterdam steeds in de Kerk, aan Jezus' Hart gewijd, de Vondelstraatskerk, die onder de woningen, welke God mij gaf Hem ter eere te stichten, ook in mijn hart steeds de liefste plaats is blijven innemen.'

Deze woorden schreef P.J.H. Cuypers in 1914 in zijn roerende In Memoriam voor zijn in 1898 overleden vrouw Antoinette Cathérine Thérèse ('Nenny') Cuypers-Alberdingk Thijm. Petrus Josephus Hubertus Cuypers (Roermond 1827 - 1921) had toen al een omvangrijk oeuvre op zijn naam staan na een lang, werkzaam leven. Op aanraden van zijn zwager, de koopman, kunstcriticus en literator Joseph A. Alberdingk Thijm verhuisde Cuypers met zijn vrouw en zoon, de latere architect Jos.Th.J. Cuypers, in 1865 naar Amsterdam. Hij had daar reeds de Posthoornkerk aan de Haarlemmerstraat ontworpen. Voor de verhuizing waren goede redenen aanwezig. Amsterdam ontwikkelde zich tot een welvarende, moderne stad en had plannen voor een uitbreiding buiten de Singelgracht.

om haar taak als chef-de-bureau tijdens de talrijke binnen- en buitenlandse reizen van haar man op professionele wijze te kunnen vervullen. De familie Cuypers kocht de voormalige buitenplaats Rhodenburg, inmiddels de theetuin 'Nabij buiten' in het Leidsche Bosch, even buiten de Leidsepoort. Hij doopte het geheel om tot Leyerhoven, naar het Leyerdorperpad. Vrijwel onmiddellijk na zijn vestiging in Amsterdam ontpopte Cuypers zich als een projectontwikkelaar-avant-la-lettre. Samen met de architect Redeker Bisdom vroeg hij in 1866 bij Burgemeester en Wethouders vergunning voor de aanleg van een straat langs het Vondelpark, toen nog Rij- en Wandelpark geheten. In 1867 werd tevens goedkeuring gegeven voor verlenging van de straat, die met een bocht zou aansluiten op het park. Voor het tracé tot aan de toenmalige gemeentegrens, ongeveer ter hoogte van de Hollandsche Manege, werd toestemming gegeven in 1873. En in 1897, toen Amsterdam grote delen van Nieuwer-Amstel annexeerde, werd de Vondelstraat één geheel. De transacties legden de adressanten geen windeieren; de grond die zij kochten voor f 5,- per vierkante meter bracht als bouwterrein vijf keer zoveel op!

Een internationale zaak

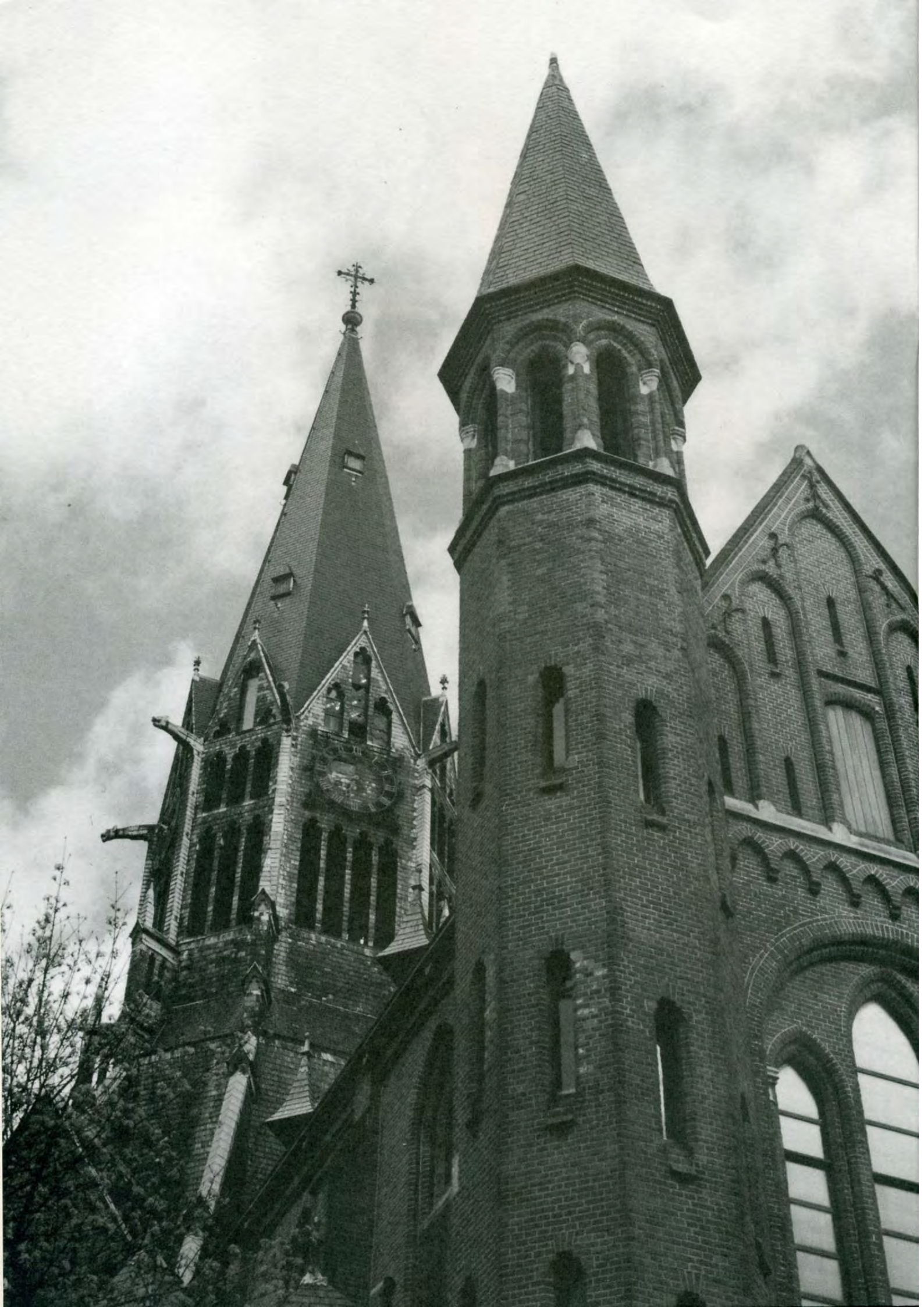
De eerste steen voor de Vondelkerk, die eigenlijk Parochiekerk Allerheiligst Hart van Jezus heet, werd gelegd op 1 maart 1872. Toen in 1873 twee traveeën van het koor met absis klaar waren, was het geld op en kon alleen nog een houten hulpgebouw worden toegevoegd voor het houden van de eredienst. In 1873 zegende pastoor J.W. Brouwers het priesterkoor in. Hoe belangrijk de kerk, als aanwinst voor het land en de stad, werd gevonden blijkt uit het succes van een 'verloting van kunstvoortbrengselen en voorwerpen van smaak' die in 1875 werd gehouden ten behoeve van de voltooiing. Kunstenaars en notabelen van alle gezindten, uit binnen- en buitenland, stelden prijzen beschikbaar. Koningin Sophie, die, in tegenstelling tot haar echtgenoot, Cuypers een warm hart toedroeg, schonk een paar elegante salonlampen, Paus Pius IX stuurde een kostbare cameo en was zo geroerd door de loyaliteit van al die niet-katholieke Amsterdammers dat hij, volgens het dagblad De Tijd, 100.000 loten beloofde ten bate van de bouw van een protestantse kerk in een andere nieuwe wijk van de stad. Behalve talrijke kunstwerken, viel er een rijtuig met paarden te winnen en de hoofdprijs was een kolossaal en bijzonder ingewikkeld schoorsteenstuk, speciaal ontworpen door de beroemde Franse architect, archeoloog en theoreticus E.E. Viollet-le-Duc. De loten kostten één gulden per stuk en de opbrengst bedroeg f 45.000,-, genoeg om de kerk voorlopig af te bouwen. De consecratie geschiedde op 16 juni 1880, door de bisschop van Haarlem, mgr. P.M. Snickers, in aanwezigheid van wethouder De Koning en de gemeentesecretaris. In 1882 werd de pastorie, tegenover de noordelijke ingang van de kerk, in gebruik genomen.

Aandeel

Bovendien was, sinds het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, weer een katholieke organisatie aanwezig die de bouw van kerken ter hand kon nemen. Alberdingk Thijm was een vroom katholiek en een vurig propagandist voor de rehabilitatie en emancipatie van het katholicisme in Nederland. En Pierre Cuypers, van huis uit katholiek, maar vooral een buitengewoon ambitieus en creatief kunstenaar, was de ideale architect om zijn streven driedimensionaal en in full color, gestalte te geven. Op Nenny (wier lijfspreuk 'Fiat voluntas tua - Uw wil geschiede' was) konden ze rekenen. Vóór haar huwelijk dacht ze erover non te worden, eenmaal mevrouw Cuypers gaf ze een veelbelovende zangcarrière op en paste haar handschrift aan

Eenheid in verscheidenheid

Cuypers had bouw-, beeldhouw- en schilderkunst gestudeerd aan de Academie in Antwerpen. Waarschijnlijk kende hij de werken van de Engelsman A.W.N. Pugin, die de gotiek propageerde als bij uitstek katholieke, rationele en vitale bouwstijl. In het begin van de jaren vijftig maakte hij in Parijs persoonlijk kennis met de hiervoor genoemde E.E. Viollet-le-Duc. Cuypers bewonderde, net als Alberdingk Thijm, de Hollandse renaissance als nationale bouwstijl en hij combineerde elementen uit onder andere de Engelse, Franse en Duitse architectuur tot een onnavolgbare, bijna altijd harmonische mix. Hoe origineel hij uit ingrediënten van verschillende origine een 'eenheid in verscheidenheid' wist te creëren blijkt overtuigend uit de Vondelkerk. Het ruimtelijke concept van de axiale gotische basiliek met transept en diep priesterkoor is gekruist met een centraal bouwwerk. Dat had te maken met de destijds moderne liturgische opvatting dat het zicht op het hoofdaltaar vrijgehouden diende te worden. Het grondplan van de Vondelkerk is langwerpig en georiënteerd; het past in een ovaal, maar verwijdt zich in het midden tot een grote achthoek, precies onder de hoge toren. Het systeem bestaat uit talrijke grote en kleine, elkaar overlappende circels. Het gewicht wordt door middel van ijzeren ribben via acht bundelpijlers herleid naar de fundering. Op dit golvende, in- en uitzwenkende stramien is een volkomen neogotische opbouw geplaatst, met rond eindigende koor- en transeptpartijen en schuin geplaatste vijfhoekige kapellen. Hierdoor ontstond de fraai geplooide buitenwand, met expressieve licht-donkercontrasten. Binnen is niet, zoals vaak wordt verondersteld, sprake van schoon metselwerk, maar van in verschillende tinten geschilderde rode baksteen. De decoratie bestaat verder uit een rijke polychromie met onder meer blad- en tapijtmotieven en teksten uit psalmen, intens gekleurde verglaasde tegels en, hoog in het koor, engelen met de passie-instrumenten in goudmozaïek. Het gebrandschilderde glas, evenals de diverse onderdelen van de inrichting, merendeels bekostigd uit schenkingen en legaten van parochianen, is van hoge kwaliteit.

Harmonieuze compleetheid

Zowel de Vondelstraat als de Vondelkerk werden enorm bewonderd, als respectievelijk een schaars voorbeeld van 'moderne stedschoonheid' in Amsterdam en een 'meesterstuk van vinding' en een 'juweeltje'. H.P. Berlage maakte tekeningen van het interieur van de kerk en roemde de 'harmonieuze compleetheid'. Het gezin Cuypers betrok in 1877 een villa, 'Nieuw Leyerhoven' genaamd en uiteraard ontworpen door de heer des huizes, tegenover de Vondelkerk, bij de ingang van het park. In 1881 kwam, ernaast op de nummers 77-79, een nog rijker uitgedoste residentie gereed. Ondertussen werd de carrière van Pierre Cuypers met argusogen gevolgd. Amsterdam kon begrijpen dat Cuypers de zes kerken, die hij in de stad tot stand bracht, middeleeuwse vormen gaf, al werd ook gesproken van 'het ver-

schans van het katholicisme achter neogotische muren'. Wat lacherig werd de coalitie tussen Alberdingk Thijm, pastoor J.W. Brouwers en P.J.H. Cuypers betiteld als het 'Amsterdamsch ABC'. Omstreeks 1879 kreeg Victor E.L. de Stuers, geen onbekende voor Cuypers en Alberdingk Thijm, een aanstelling als chef van de afdeling van Kunst en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en verwierf aldus een aanzienlijke machtspositie. De Stuers speelde een rol bij de opdrachten aan Cuypers voor twee weergalozes wereldlijke bouwwerken, stadspoorten gelijk: het Rijksmuseum (voltooid in 1885) en het Centraal Station (geopend in 1889 en ontworpen 'in samenwerking met' A.L. van Gendt, de architect van het Concertgebouw). Het museum werd geassocieerd met een 'seminarie' en een 'bisschoppelijk paleis' en koning Willem III liet weten nimmer een voet te zullen zetten in dat klooster: 'Je ne mettraï jamais le pied dans ce cloître'. Het station leek op een 'Fransch klooster' met schietgaten in plaats van vensters en vreselijk gekruld ijzerwerk. Op een gevel van de Vondelkerk zijn drie Duits getinte rondboogtegeltableaus aangebracht met de voorstellingen van een architect, een metselaar en een criticus. De bijbehorende teksten zijn eveneens ontleend aan Duitse voorbeelden: 'Jan bedenckt et, Piet volbrengt et, Claesgen laeckt et, Och, wat maeckt et'. Het verband met het roemruchte trio Victor de Stuers, Pierre Cuypers en Joseph Alberdingk Thijm was alras gelegd, getuige het rijmpje: 'Vic bedenkt het, Piet volbrengt het, Joseph steekt de loftrumpet en het publiek betaalt de pret.' Wat de positie van Cuypers aan de Vondelstraat betreft,

moest men toch, enigszins ironisch, maar vooral met ontzag toegeven: 'het Vondelpark is zijn achtertuin, de Vondelkerk zijn huiskapel'.

In het begin van de jaren negentig was Cuypers lid van de Amsterdamse gemeenteraad, de commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs en de commissie van bijstand Publieke Werken. Omstreeks 1893 keerde hij terug naar Roermond.

Bergafwaarts

Decennia lang fungeerde de Vondelkerk als het paradepaardje van katholiek Amsterdam. Kees Fens formuleerde het, in zijn Vierde Cuypersrede, in Cuypers' Kasteel De Haar, op 10 mei 1996 als volgt: 'De Vondelstraat met dat park, het had iets deftigs. Dat had tot gevolg dat voor een jongen uit Amsterdam West die God van de Vondelkerk een wat deftige God werd, die in het mooiste huis van de straat woonde, in een vrij deftige buurt.'

Zonder zorgen was de parochie echter niet. Al omstreeks 1892 werden scheuren in de gewelven geconstateerd en op een gegeven moment zakte zelfs het fornuis door de vloer van de pastorie. De klachten hadden ongetwijfeld te maken met de weinig stabiele poldergrond. Wat ook een rol kan hebben gespeeld is het ontbreken van het 'Fingerspitzengefühl' voor het metselen van gewelven, iets waarover de middeleeuwse bouwloods wél beschikte.

In 1904 overleefde de Vondelkerk op het nippertje een ver-

De brand van 1904

schrikkelijke brand die was ontstaan door onvoorzichtigheid van een loodgieter. Terwijl het zwart zag van de toeschouwers, de pastoor met natgespoten kleren het H. Sacrament uit de vlammen redde en de omwonenden hun schilderijen en andere kostbaarheden in veiligheid brachten, wist de brandweer de hoge stenen toren in de richting van het Vondelpark omver te trekken. De ravage was enorm. Grote delen van de daken gingen verloren en de luiklok was dwars door de koepel op de kerkbanken gevallen. In 1905 was alle schade verholpen. De nieuwe toren, ontworpen door Jos.Th.J. Cuypers, werd lager en breder dan de oorspronkelijke, is vervaardigd uit hout, met lood bekleed en versierd met opvallende spuwversiersels. Eind jaren vijftig vroeg het kerkbestuur subsidie aan voor een restauratie, volgens een plan van architect G.M. Leeuwenberg te Utrecht. In 1967 reserveerden het Rijk en de gemeente Amsterdam ieder 30% van de kosten, maar het bisdom Haarlem, dat een renteloze lening had beloofd, bedacht zich. Het slinkende aantal parochianen én de bodemloze put die de restauratie van de St. Nicolaas buiten de Veste aan de Prins Hendrikkade dreigde te worden, leidden tot het besluit het geld in de Nicolaas te steken. In en om de kerk speelden zich inmiddels opmerkelijke tafereelen af. Binnen de parochie trad een schisma op; de pastoor voerde de vrijzinnigen aan en de kapelaan de orthodoxe groep. In de buurt werden pamfletten verspreid met een prentje van een lijn met gezinswas, vanuit de pastorie gespannen naar de toren van de kerk; de toenmalige pastoor was namelijk een ver-

Naam, Hermann Schey en een dispuut tussen de laureaat en H.A. Gomperts. Er werden witte duiven losgelaten, die bijkans verdwenen in de rookwolven, want er werd stevig gerookt en gedronken.

Vallend gesteente

'Vanwege de bouwkundige toestand' besloot het bisdom de Vondelkerk te sluiten en voor een symbolisch bedrag aan te bieden aan het Rijk (dat nooit kerken kocht) en de gemeente Amsterdam (die nog geen kerkenbeleid had geformuleerd). In samenwerking met het bisdom liet aannemer en projectontwikkelaar C.A.E.M. Damave, bekend van de nimmer gerealiseerde 'godswoninkjes' in de (gesloopte) Spaarnekerk in Haarlem, door de architecten J.H.Th. en P.A. Janssen een ontwerp maken voor de bouw van appartementen, met 'behoud' van het casco. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg bracht een negatief advies uit. Het bisdom vond alles best, als er, getuige het gangbare kettingbeding in akten van overdracht, maar geen bordeel, nacht-, dans-, wijn-, bier- of speelhuis, geen sauna, solarium- of massage-instituut aan te pas kwamen. Tevens mochten, zonder bisschoppelijke toestemming, geen bijeenkomsten van godsdienstige groeperingen en sekten worden gehouden. Damave ging in 1980 failliet, maar toen was de kerk al voor één gulden verkocht aan stroman F.F.M. Polman, directeur van de besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid 'Cesar'. Ook deze had de bedoeling woningen in te bouwen, maar kreeg de financiering niet rond; de banken waren even niet zo happig op de Vondelbuurt die inmiddels was opgeschrikt door de hevigste krakersrellen uit de geschiedenis van Amsterdam. Op zeker moment vigeerde nog een plan van architect Gerard Prins, dat, uitgaand van onherstelbare bouwvalligheid van de westelijke helft van de kerk, voorzag in een spiegelglazen bobbel ter plaatse van het schip. Ook was even sprake van de vestiging van een moskee in de Vondel. Een Turks-islamitische culturele groepering deed een bod van een half miljoen. Op zichzelf was het alternatief niet zo gek, maar de vraag of de bewuste organisatie qua achtergrond en doelstelling wel paste in onze onvolprezen sociaal-democratie kon niet afdoende in bevestigende zin worden beantwoord. Wethouder L.J. Kuijpers hakte de knoop door; hij stelde vast dat het bod in verhouding tot de aankoopssom van één gulden aan de ruime kant was en in strijd met het gemeentelijke anti-speculatie-beding. De transactie ging niet door.

Brandhout

In 1980 verschenen, onder meer in Het Parool, alarmerende berichten over de toestand van de kerk, nota bene een beschermd rijksmonument. De beelden waren zonder vergunning krachtens de Monumentenwet verwijderd (en elders opgeslagen, in afwachting van verkoop), de kerkbanken waren, met de ondergelegen planken vloeren, als 'brandhout' verkocht. Zodoende was het zand dat zich bevond tussen de bolle kanten van de keldergewelven en de vloeren aan de oppervlakte gekomen en daarin lagen nog twee verwrongen orgelpijpen, als enige restant van het fraaie Adema-orgel. Van de preekstoel was slechts de helft over, uit de gebrandschilderde ramen verdwenen steeds meer fragmenten, bijvoorbeeld vierpasmotieven die door 'handelaren' met kennelijk overleg waren weggeknipt; massa's duiven zorgden voor een onbeschrijflijke smeerbeel. Die situatie veranderde in 1981 in zoverre dat de kerk werd betrokken door zes krakers; de entree bedroeg

De beelden van de Vondelkerk

houding begonnen met een gehuwde moeder. Schande werd ook gesproken van het feest dat op 23 oktober 1969 in de kerk werd gehouden om de uitreiking van de P.C. Hooftprijs aan Gerard Kornelis van het Reve te vieren. Het was een prachtige plechtigheid die, gefilmd door Hans Keller, werd uitgezonden door de VPRO-televisie. Op het programma stonden onder meer een fanfare-orkest, een jongleur, de Zangeres zonder

voortaan f 2,50. Beneden dreven zij een bar en een handel in gebruikte goederen, 'De Kleine Schaal' geheten. De ruimten boven hadden ze volgetimmerd met houten appartementjes. De toren werd de zendmast van de radiopiraat Atlantis die tot in Duitsland was te ontvangen. Tot de attracties behoorde een duizelingwekkende zwaai vanaf de preekstoel. Het touw was vastgemaakt aan een haak in de koepel. Ook kon je steentjes mikken op de poppetjes van het gebrandschilderde glas. De omwonenden werden, bij voorkeur in het holst van de nacht, vergast op klokgelui en oorverdovende drumsolo's. In de zomer was de kerk in gebruik als sleep-in. Het sanitair bestond uit één straaltje koud water en een pleetje, met uitzicht op het Vondelpark, tegen de buitenmuur. Het ingrijpen van de gemeente bleef beperkt tot een zware aanschrijving wegens gevaarlijke bouwvalligheid aan het adres van de eigenaar.

Lydia Lansink

De Stichting Vondelkerk, projectonwikkelaar tegen wil en dank

Amsterdam zou Amsterdam niet zijn geweest als niet enkele particulieren die elkaar voor het merendeel kenden uit het actiewezen, de handen ineen hadden geslagen. Zij organiseerden een bijeenkomst in het Wijkcentrum Vondelpark- en Concertgebouwbuurt aan de Koninginneweg. De belangstelling was hartverwarmend; aanwezig waren onder meer een aantal oud-parochianen, het hoofd van het gemeentelijke Bureau Monumentenzorg Jan Dekkers en eigenaar Polman. Het was zonneklaar dat een organisatie met rechtspersoonlijkheid dringend noodzakelijk was en dus werd besloten tot de oprichting van de Stichting Vondelkerk. Deze werd in oktober 1981 een feit. Het bestuur bestond uit een jurist, een econoom, een historisch geograaf, een beeldend kunstenaar, drie kunsthistorici en een vertegenwoordiger van het Wijkopbouworgaan Oud-West, respectievelijk in de personen van Ernst Dienaar, George van der Werff, Jenny Bierenbroodspot-Rudolph, Dorien van der Waerden, Henri Defoer, Guido Hoogewoud, Lydia Lansink en Nico Boeijsink. Het comité van aanbeveling mocht er ook zijn: Simon Levie (hoofddirecteur van het Rijksmuseum), Dick van Woerkom (directeur Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst), Frans de Ruiter (directeur van het Holland Festival), de journalisten Ageeth Scherphuis en Joop van Tijn, B. Sarphati (voorzitter Stichting Amsterdam Art), componist en musicus Willem van Manen, componist Peter Schat, architect Wim Quist en hoogleraar kunstgeschiedenis Cees Peeters. In de loop van 1984 werden twee dingen duidelijk: 1) het verlenen van een algehele of gedeeltelijke sloopvergunning zou niet langer kunnen worden tegengehouden omdat het gebouw gevaar ging opleveren en 2) alleen door de kerk aan te kopen en een alternatief plan voor inwendige verbouwing in te dienen zou Cuypers' mooiste 'voor de poorten van hel kunnen worden weggesleept'. Ook de nadere voorwaarden waren helder: er diende een zodanig plan te worden ontwikkeld dat een sluierende exploitatiebegroting gegarandeerd was, mét alle huur-

overeenkomsten getekend door kredietwaardige huurders. Na een enerverende selectieprocedure werd gekozen voor de architect ir. A.J. (André) van Stigt. Zonder overdreven enthousiasme nam Van Stigt de opdracht aan, op basis van 'no cure, no pay'. Hoewel hij een enkele keer 's nachts naar binnen kroop om opmetingen te doen en zich dus schuldig maakte aan 'huisvredebreuk', moest hij bij het maken van zijn plan grotendeels varen op Cuypers' ontwerptekeningen, opgevraagd bij het bisdom. Hij slaagde erin binnen zeer korte tijd een 'haalbaarheidsonderzoek op het niveau van een definitief plan' te vervaardigen. De sloopvergunning was van de baan en er gloorde hoop op restauratiesubsidie.

Waar moet het naar toe?

Helaas viel op drie fronten nog enige strijd te voeren. De Stichting Vondelkerk

had een tientje voor de kerk geboden, maar de vraagprijs was en bleef f 55.000,-. Verder zou, ook als restauratiesubsidie zou worden toegekend, een groot deel van de werkzaamheden niet voor vergoeding in aanmerking komen en dus door middel van een aanzienlijke lening bekostigd moeten worden. Het viel niet mee aspirant-huurders te bewegen een langlopend contract te tekenen voor een ruimte die ze nooit hadden gezien, in een nog gekraakte, bouwvallige kerk. En huurcontracten en een concreet bouwvoornemen waren nou juist harde voorwaarden voor de overheid en de rechtbank om mee te werken aan respectievelijk de financiering en de ontruiming van de kerk. Terwijl in de zomer van 1984 iedereen op vakantie was, gooide Dorien van der Waerden al haar energie, overtuigingskracht en charme in de strijd om de ideale, hoogst kredietwaardige en liefst ook cultureel actieve huurders te vinden. Voorts legde ze contact met een notaris zodat er bovendien, na de vakantie, een voorlopig koopcontract lag. 'De financiering' was daarin uiteraard als ontbindende voorwaarde opgenomen. Het geldprobleem baarde nog veel kopzorgen. Op 31 oktober 1984 liep, te middernacht, het voorlopige koopcontract af en er was nog geen cent voorhanden. Tegen het einde van de middag kwam de voorzitter van de Stichting Vondelkerk, na bij het zoveelste architectenbureau tevergeefs om een lening te hebben gebeld, op de brug over de Keizersgracht ter hoogte van de Herenstraat toevallig Sander Kneppers tegen, directeur van het bekende Amsterdamse Aannemingbedrijf J. Kneppers, van huis uit rooms-katholiek en ook als lid van de Amsterdamse Raad voor de Monumentenzorg zeer begaan met het lot van de Vondelkerk. Toen hij hoorde wat het probleem was, stelde hij slechts twee vragen: 'hoeveel is het' en 'waar moet het naar toe'. Over voorwaarden in de zin van rente of gunning van de bouw werd niet gesproken. In een mum van tijd was f 55.000,- overgemaakt naar de notaris, zodat op 4 november 1984 de Stichting Vondelkerk zich de trotse eigenares kon noemen van een topmonument en 9 are Amsterdamse grond. Korte tijd later werd het hele aankoopbedrag als subsidie toegekend door het Stimuleringsfonds Stads- en Dorpsvernieuwing van de provincie Noord-Holland, zodat de Stichting weer met een schone lei kon beginnen.

Guido Hoogewoud, Dorien van der Waerden,
Jenny Bierenbroodspot-Rudolph en Lydia Lansink

Met het oog op restauratiesubsidie dienden ontwerp en begroting vóór 1 januari 1985 binnen te zijn bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en dat lukte. Het bedrag werd in fasen opgetrokken tot circa f 1,7 miljoen, inclusief de bijdrage van de provincie. Toen moest nog een oplossing worden gevonden voor de financiering van een aanzienlijke hoeveelheid niet-subsidiabele ingrepen: de eigen bijdrage in de restauratie en de gehele inbouw. Tot dusverre hadden de banken smakelijk gelachen om het voorstel geld te steken in een gekraakte bouwval ('al gaf u geld toel') en toonde Amsterdam, door schande en schande wijs geworden, niet veel animo voor het verstrekken van een gemeentegarantie. De experts van Grondbedrijf begrepen de kosten-baten-analyse niet. Zij vroegen zich af hoe het zat met personeelslasten en afschrijving op het gebouw. Men vond het maar raar dat de hele miljoenenaffaire draaide op vrijwilligers. Pas op 13 november 1985 kon worden aangenomen dat de onderneming financieel rond was. Tijdens de gemeenteraadsvergadering, waarin het bestuur van de Stichting Vondelkerk geklemd zat tussen demonstrerende brandweerlieden en betogers tegen de Centruumpartij, hield wethouder Enneüs Heerma een warm pleidooi. De raad ging accoord met het garanderen van rente en aflossing van een lening bij de Postbank van een kleine twee ton. Het renteper-

centage bedroeg 6,625, voor tien jaar vast. Destijds was dat gunstig en inmiddels is het, in tegenstelling tot wat werd gevreesd, nog lager geworden. Het financiële verhaal werd gecompleteerd door ruim f 24.000,- isolatiesubsidie, een volledige vergoeding van de aanpassingen voor gehandicapten (extra ingang, hellingbaan, toilet voor rolstoelgebruikers, ringleiding voor slechthorenden) en ongeveer twee ton aan particuliere bijdragen, waarbij het aandeel van het Prins Bernhard Fonds en de talrijke giften van de omwonenden niet onvermeld mogen blijven. Zo bleek het mogelijk zonder één cent eigen geld een project van ruim drie miljoen van de grond te tillen!

De ingreep.

Tot zover de euforie. Praktische problemen bleken, met wat kunst en vliegwerk te kunnen worden opgelost zonder dat noemenswaardige commotie werd veroorzaakt. Anders lag het met de cruciale vraag 'hoe verzekeren wij het behoud en de toekomst van een ogenschijnlijk overbodig geworden beschermd monument op een zowel cultuurhistorisch als maatschappelijk en economisch verantwoorde wijze'. De ingreep bestond uiteindelijk, van beneden naar boven, uit het maken van een 'drijvende-bak'-kelder, beneden het grondwaterpeil, in samenhang met aanvullend draagvermogen voor de fundering, het toevoegen van vloeroppervlak in het schip en het koor op 2,40m en 7m hoogte en het aanbrengen van simpel vormgegeven binnenpuien van staal (met grijze poedercoating) en glas. Zo ontstonden 1200 vierkante meters, met een huurprijs van gemiddeld f 150,- per m² per jaar. Het was een zeer bewuste keuze de achthoekige centrale ruimte intact te laten omdat deze een bij uitstek karakteristiek element in het architectonische concept vormt. Aangezien de vloeren de toetreding van daglicht door de hoge vensters zouden belemmeren, werd het aanbrengen van extra ramen in de borstwering noodzakelijk. Op het programma stond verder een sobere, doelmatige restauratie van het casco en het installeren van een redelijke hoeveelheid modern comfort. Het gebrandschilderde glas werd gerestaureerd door de firma Bogtman in Haarlem en aan de buitenkant voorzien van zowel beschermend als isolerend Frans draadglas.

Het bestuur van de Stichting Vondelkerk wisselde tussentijds wel eens van samenstelling. Voor de blijvers is het steeds een stimulans en een troost geweest dat het monument voor het stadsbeeld behouden bleef en dat de verbouwing, hoe hardvochtig deze in bepaalde opzichten ook was, een paar verrassende 'special effects' heeft opgeleverd. De voormalige kruipruimte werd een kelder met middeleeuwse allure, de gebrandschilderde ramen worden weerspiegeld door het glas van de binnenpuien, hoog in het koor reikt het glas-in-lood van de plint tot in de gewelven en staat men oog in oog met 'levensgrote' goudmozaïek-engelen. André van Stigt ging er steeds vanuit dat uiterste dienstbaarheid aan het monument moest worden betracht.

De Heilige Haalbaarheid

Omdat de restauratie werd uitgevoerd met overheidsbijdragen was een openbare aanbesteding verplicht. Tenslotte mocht deze 'ondershands' worden; de bouw werd gegund aan Aannemingbedrijf J. Kneppers en directeur Jan Kneppers nam de leiding. Er werd in een straf tempo gewerkt. Ondanks de strenge winter kon het eerste gedeelte van de kerk al in augustus

tus 1986 worden opgeleverd en op 26 september 1986 verrichtte de wethouder voor kunstzaken en monumentenzorg mevrouw Luimstra-Albeda de opening door een kloekke wijzer omhoog te takelen naar het blinkend vergulde torenuurwerk. Cultuurminister Brinkman verklaarde op 15 november 1986 de kantoren van Openbaar Kunstbezit voor geopend, waarna een fantastische kunstweek volgde. Eind jaren tachtig werd vanuit de Stichting Vondelkerk en de Stichting De Posthoornkerk het initiatief genomen tot de

oprichting van het Amsterdams Monumentenfonds. Nadat het AMF aanvankelijk met het beheer was belast, verkreeg het op 31 december 1993 de kerk in economisch eigendom. Na een voor alle partijen succesvol verlopen 'proefperiode', is, op 19 december 1996, ook het juridisch eigendom overgedragen. De Stichting Vondelkerk heeft besloten te blijven bestaan; als het helemaal mis gaat met het AMF - wat de Heilige Haalbaarheid moge verhoeden - neemt het bestuur de kerk 'gewoon' weer over. Het kind wordt niet in de steek gelaten; nooit!

Dagdromen in toren Vondelkerk

door Margret Westhoff

Een van de eerste huurders van de Vondelkerk was Peter Jan Rens (46 jaar). Rens heeft films gemaakt en in het theater gestaan, maar is vooral een bekende televisiepersoonlijkheid-zonder-kapsones. Hij werd met name bekend met de 'Meneer Kaktus Show', die alweer vijf jaar geleden stopte. Dit seizoen heeft hij maar liefst vier televisieprogramma's, waarvan 'Doet ie het of doet ie het niet' de bekendste is.

Huurder van het eerste uur

Rens is geboren aan de voet van de Hoogovens in IJmuiden: "Prachtig die Hoogovens. Ik moet daar altijd even naar toe". Zijn hart ligt nu vooral in 'de grote stad' en in Amsterdam in het bijzonder. Voor de Vondelstraat heeft hij een speciaal sentiment, dat begonnen moet zijn toen hij met zijn gezelschap de productie van de 'Meneer Kaktus Show' startte vanuit de Vondelkerk. De Stichting Vondelkerk moest de garantie van twee vaste huurders hebben voordat de gemeente subsidie voor restauratiewerkzaamheden wilde geven. 'De Stichting Openbaar Kunstbezit' en 'de familie Kaktus' werden de eerste huurders van de kerk. De kelder werd de repetitieruimte en daarboven kwam het kantoor. In de studio in Hilversum werden de opnames gemaakt. Rens zegt geen nadelen van de ruimte te kunnen noemen. Integendeel, er werden goede aanpassingen gedaan zoals de vloerverwarming. Voor Rens was de kerk juist een bron van inspiratie. Hij houdt van de 19e eeuwse geschiedenis van het gebouw. Hij vindt het zelfs een manier van leven. Toen Rens naar de Vondelkerk kwam kijken of de ruimte geschikt was, leidde iemand hem naar de

toren. Hij ontdekte dat je door een paneel weg te drukken bij een geheime toegang tot de toren kwam. Niemand, behalve Peter Jan Rens en directeur Jules Bruessing, wist van deze ingang naar een ruimte waar slechts plaats was voor één leunstoel. Dit was het geheim van de romanticus Peter Jan Rens. Uren heeft hij er verpoosd, lezend, dagdromend en uitkijkend over de stad. 's Avonds was de toren het domein van Bruessing die er op zijn beurt graag een sigaar rookte bij het uitzicht over de verlichtte stad.

Peter Jan Rens

Woonhuis

Rens is nooit meer uit de Vondelstraat weggegaan. Zijn eigen woonhuis, een prachtige villa in dezelfde Vondelstraat, laat hij helemaal in de oorspronkelijke staat restaureren. Alle nieuwe elementen worden uit zijn huis gesloopt. Hij vindt het inspirerend om bijvoorbeeld zijn bibliotheek in oude glorie te herstellen. Tekeningen die hij uit archieven haalt, helpen hem daarbij. Zo kwam er een mooi beschilderd plafond te voorschijn

nadat het stucwerk cruit was gehaald. En bij de verwijdering van de olietank in de tuin, kwamen de originele ornamenten en stenen met de villanaam terug. De koppen van de toegangspoort werden schoongemaakt en weer terug geplaatst. Rens, vol enthousiasme: "Het kost veel geld om de verbouwing op deze manier uit te voeren, maar het pand is het waard. Het is geen object voor speculatie". Rens heeft duidelijk gekozen om te leven in de authentieke sfeer van de 19e eeuw: "Ik voel me 'unheimisch' in nieuwbouw."

'De Kaktus Film en Theater Produktie' verhuisde naar een andere villa, die ooit voor een freule gebouwd was, ook in de Vondelstraat. Voor Rens is dat weer een stapje verder: "In de kerk waren meerdere gebruikers. Af en toe werd er een feest gehouden. Hoewel dat gezellig was, kunnen we nu geconcentreerder en rustiger werken. En niet te vergeten: We hebben nu aan de achterkant uitzicht op het park".

Rens kan zich nog goed herinneren dat, terwijl hij opnamen maakte voor een film in 'Villa Betty', een andere villa in de Vondelstraat afgebroken werd. "Nu kijk je aan die kant van de straat tegen een lelijk bejaardentehuis aan. Dat detoneert. Met een beter architectonisch inzicht had dat heel anders gekund. Ik ben niet tegen modern bouwen, maar het moet allure hebben. 'Centre Pompidou/Beaubourg' in Parijs vind ik heel goed passen in de wijk de 'Hallen'. Dat is niet fantasieloos. Ik vind het vreselijk als "verkeerde" gebouwen naast elkaar staan, zoals bijvoorbeeld aan de Weesperzijde. De Vondelstraat heeft gelukkig aan één kant nog een ongeschonden 19-eeuws stadsgezicht".